

УДК 159.955-028.43:930

DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.77.24

Карпенко О. Д.

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ» ТА ЙОГО ІСТОРІОГЕНЕЗ

Метою статті є вивчення феномену «критичне мислення» на основі аналізу наукової філософської і психолого-педагогічної літератури, систематизації та узагальнення теоретичних даних. Дослідження органічно поєднує історичний, етимологічний і сутнісний складники. Специфіка наукової праці має потребу спиратися на відомості минулого. Вивчення виникнення та розвитку критичного мислення в історичному аспекті узгоджується з хронологічною послідовністю етапів розвитку людської цивілізації від античності до сучасності. Відкриття та досягнення найбільш відомих учених кожної історичної епохи наведено у взаємозв'язку та взаємовпливі, чим доведена рушійна роль розвитку та історична спадкоємність суті досліджуваного феномену. Згадані перші друковані використання терміна «критичне мислення». Огляд та аналіз численної кількості визначень зарубіжних і вітчизняних учених свідчить про теоретичну та практичну актуальність питання. Концепція кожного вченого висвітлює певні аспекти критичного мислення, надаючи можливість заглибитися в його розуміння. Водночас чітко простежується спільна основа, підґрунтя, на якому вибудовується розмаїття тлумачень суті питання. За відсутності визначення «критичне мислення» як єдиного терміна в сучасних українських словниках сумісне тлумачення понять «мислення» та «критика», «критичний» дають змогу впевнитися в смислового взаємозбагаченні поєднання двох слів в один цілісний термін. Особлива увага приділяється висвітленню поглядів західних та українських учених на розвиток критичного мислення щодо його застосування в психолого-педагогічній галузі. Наведено переконливі аргументи на користь необхідності розвитку критичного мислення як невіддільного складника розумового процесу людини сучасного історичного періоду. Зазначається, що українські педагоги та психологи, базуючись на напрацюваннях західних колег, враховують специфіку українського суспільства в соціальному, ментальному, психологічному аспектах. Представлено перспективи щодо виявлення рівня критичного мислення, урахування психологічних умов його розвитку та виявлення впливу психологічних особливостей в юнацький період становлення особистості.

Ключові слова: мислення, критика, критичне мислення, історія розвитку критичного мислення, сутність феномену критичного мислення, наукове пізнання, розвиток критичного мислення в юнацькому віці.

У парадигмі епохи постмодерну особливо актуальним постає питання мислення людини. Сучасність характеризується особливою складністю, швидким темпом розвитку багатьох сфер життя, суттєвим ускладненням діяльності людини. Розвиток цивілізації в певних галузях досяг пікових позначок, і продовження прогресу може спровокувати якісні зміни невідомого та непередбачуваного характеру. Поштовхом до дії завжди є думка, яка має певну мету. Тому кожна людська дія має бути осмисленою з точки зору її наслідків. Проте стрімке зростання кількості інформації, темпів її обробки занурює сучасну людину в безодню омани та розгубленості. Зорієнтуватися в необмеженому колі щоденних, часом суперечливих відомостей та обраних серед них об'єктивні, обґрунтовані й корисні стає все більш складно. За таких умов вміння аналізувати та відображати події з різних боків, беручи до уваги всі елементи, які здатні допомогти у досягненні конкретних цілей стає необхідністю. З огляду на вищесказане, потрібен інструмент, за допомогою якого можна виділяти необхідну інформацію, певним чином опрацьовувати її та бути готовим за потреби скористатися нею. Цим інструментом є навичка мислити самостійно, усвідомлено, обґрунтовано, цілеспрямовано, самоорганізовано, рефлексивно. Такий тип мислення в сучасному світі називають *критичним*.

Метою нашого дослідження є визначення сутності та історії походження феномену «критичне мислення». **Завданнями** дослідження є: аналіз феномену «критичне мислення» в синхронному та діахронному аспектах; виявлення спільного та відмінного в наукових підходах вчених щодо визначення критичного мислення, окреслення особливостей розвитку досліджуваного феномену та перспектив подальшого емпіричного дослідження. У реалізації мети статті використано теоретичні методи дослідження: аналіз наукової філософської і психолого-педагогічної літератури, систематизація та узагальнення теоретичних даних.

Зміст та актуальність досліджуваного феномену має довгу історію. Витоки критичного мислення сягають часів античності. Ранні грецькі філософи дискутували та розмірковували, застосовуючи такий тип мислення, але тоді воно не мало назву «критичне». Сократ запропонував алгоритм, від якого почався відлік всієї подальшої історії розвитку критичного мислення. Відкриттям відомого філософа став діалектичний метод (майевтика), за яким думка через слово може призвести до розуміння ідеї. Проте, ідея, за Сократом, – це стимул до пізнання [Королева, 1998]. Так звані запитання Сократа, в подальшому задокументовані в творах Платона, по суті, є витоком розвитку критичного мислення як такого. Він надав незнаній до того значущості пошуку доказів промов і дій, здійснювати який дозволяло уважне вивчення міркувань та припущень, розгляд основних понять та аналіз наслідків. Такий підхід дозволив поставити під сумнів звичні, комфортні та привабливі на той час загальні переконання та пояснення, які не мали адекватних чи раціональних доказів, а спиралися лише на авторитети чи безумовні звички. Послідовники Сократа – Платон, Аристотель та інші грецькі скептики – наголошували, що є необмежена відмінність між тим, що лежить на поверхні та тими сенсами, які занурені у глибину реального життя. Вони стверджували, що бачити та розмірковувати про глибинні питання може лише навчений розум. Відтоді кожен, хто прагнув мислити систематично, від-

стежуючи причинно-наслідкові зв'язки та намагаючись дійти суті, знайти вдалі рішення, спирався на давню грецьку традицію. Адже лише всебічне, обґрунтоване, не затьмарене упередженнями мислення надає можливість проникати в глибину будь-якої проблеми.

В епоху Середньовіччя традиція мислити критично була продовжена Фомою Аквінським. Він вважав за необхідність аргументовано та логічно відповідати всім критикам своїх ідей, розглядаючи це як необхідний етап їх (ідей) розвитку. Таким підходом філософ довів потенційну силу міркувань, а також показав переваги перехресного дослідження проблем.

В епоху Відродження почалася стрімка зміна поглядів у більшості сфер людського життя. Питання релігії, мистецтва, суспільства, людської природи, законів та свободи завдяки критиці та аналізу почали набувати інших сенсів. Так, англійській філософ-емпірик Ф. Бекон сформулював низку ідей щодо мислення та пізнання. Стверджуючи, що на шляху до пізнання навіть освічену людину випробовують численні перешкоди, які змушують її повірити в те, що є помилковим чи оманливим. Учений назвав ці труднощі примарами, тобто ілюзіями, яких немає насправді. У роботі «Новий органон» Ф. Бекон детально описав чотири види примар: примари роду, примари печери, примари площі, примари театру, із якими стикається кожен, хто прагне пояснити світ. Це один із найдавніших творів з критичного мислення [Бекон Ф., 2019]. Його опонент філософ-раціоналіст Р. Декарт аргументував необхідність спрямовувати мислення за допомогою систематичної дисциплінованості розуму. Він сформулював та відстоював ідею про потребу ясного та точного мислення, розробив метод критичного міркування, заснований на принципі систематичного сумніву, акцентував увагу на необхідності добре продуманих обґрунтованих припущень. За його твердженням, до кожної вагомої думки мають бути поставлені питання, її слід піддавати сумніву та перевіряти [Декарт Р., 1989]. І. Кант стверджував, що критика – це пізнавальна діяльність людини. Щоб отримати знання про новий предмет, його треба осмислити. Процес пізнання не може бути пасивним відображенням світу. Проте людський розум перетворює чуттєву різноманітність світу в певну світобудову, й суб'єктивне відображення може здаватися людині об'єктивною реальністю, хоча насправді таким не є. Людина здатна пізнавати речі такими, якими вони їй уявляються, а не такими, якими вони є в дійсності. Тому, як би швидко не примножувалися наші знання, вони ніколи не зможуть стати абсолютними. За теорією І. Канта, людське пізнання тримається на двох стовбурах зі спільним корінням: чуттєвість, через яку предмети сприймаються, та інтелект, за допомогою якого вони мисляться. Основними прийомами процесів мислення вчений вважав аналіз та синтез [Кант І., 2000]. Г. Гегель, спираючись на ідеї І. Канта та Й. Фіхте, викладав своє бачення абсолютної ідеї розуму, суть якої полягає в тому, що реальність пізнається раціонально, оскільки раціональним є сам Всесвіт. У прагненні до самопізнання він вбачав протиріччя не джерелом помилок, а виміром істини. Розробляючи закони діалектики, Г. Гегель вважав мислення першоосновою всього суцього та висував ідею розумового виховання на основі навчальних можливостей учнів. Це вимагало створення нових шкіл, в яких учням надаються сприятливі умови для розвитку творчого мислення та становлення власної творчої особистості [Волинка Г. І., 1992].

Дослідження критичного мислення в його сучасному розумінні почали розгортатися у другій половині ХХ століття переважно англійськими вченими, які у своїх роботах досліджували цей феномен з різною метою та з різних боків, проте кожен дотримувався думки, що критичний тип мислення передбачає логічну перевірку інформації, її незалежну оцінку, спираючись на факти всупереч емоціям, доведення своєї думки з метою використання нових знань та навичок у практичній діяльності.

Знання походження та історії розвитку окремих слів та термінів надає нам можливість краще розуміти їх сенс. «Критичний» походить від слова «критика» та передбачає критичний аналіз, який виявляє інтелектуальну здатність, спроможність судити, розмірковувати та виявляє засоби для судження. Формально днем виникнення терміну вважається його перше друковане використання. У назві книги Е. Глейзера «Експеримент з розвитку критичного мислення» заявлено про досліджуваний нами феномен. Автор говорить про новий метод, відповідно до якого людина має готовність розглянути та переглянути набуті знання, сформовані власним досвідом [Glaser, Edward M., 1941]. Вважається, що це поняття в розумінні мислення вищого рівня введено Б. Блумом у методичній літературі в 1956 році [Bloom, Benjamin S., 1984]. Соціально-філософський аспект використання терміну «критичне мислення» запропонував у 1970 році Ю. Габермас, представник Франкфуртської школи критичної соціальної теорії [Habermas, J., 1991].

У роботі К. Поппера «Відкрите суспільство та його вороги» висунута ідея суспільства, заснованого на демократії та критичному мисленні індивідів, що є підґрунтям ідеї мультикультуралізму [Поппер К., 1994]. Розвиток принципів наукового пізнання розглядався К. Поппером як філософська концепція критичного раціоналізму. Ядром його теорії є дві головні тези. Згідно з першою вчений стверджує, що здатність людини до пізнання та вироблення нею наукового знання є результатом природного відбору; згідно з другою – еволюція наукового пізнання спрямована в напрямку побудови більш досконалих теорій. Тобто теорії стають дедалі більше пристосованими завдяки природному відбору та надають нам кращу інформацію про реальність [Поппер К., 1993]. Він вважав, що раціонально діє та людина, яка здатна пропонувати різні гіпотези та детально їх перевіряти з метою уникнення суб'єктивізму. Не існує ідеального джерела знань, тому що будь-яке знання є лише людським знанням. Будь-які джерела з часом здатні виявляти помилки або призводити до них. Тому Поппер запропонував відійти від питання джерела знань, натомість звернутися до

питання пошуку помилок. Людина може критикувати власні ідеї або ідеї інших, змінювати погляди, адже будь-хто може мати помилки та упередження, які переплітаються з надіями та мріями. Тому пошук істини, за К. Поппером, – це пошук та усунення помилок [Поппер К., 2010].

Саме аналітична філософія освіти мала вагоме значення в становленні та розвитку теорії формування критичного мислення. Американський педагог і філософ Дж. Д'юї одним із перших запропонував розвивати рефлексивне, згодом назване терміном «критичне», мислення як одну з найважливіших цілей навчання в освітній системі. Він дійшов такого висновку, провівши паралелі між умовами навчання, взаємодією та рефлексивним мисленням [Дьюї Дж., 1999]. Американський соціолог і філософ У. Самнер вважав, що людину, навчену критичному мисленню, не можна ввести в оману красномовними лестощами або іншими промовами, позбавленими обґрунтованості. Така людина не поспішає вірити, натомість налаштована вважати нову інформацію можливою та вірогідною, допоки не отримає доказів та вагомих свідочств. Вчений наголошував на безумовній необхідності виховання та впровадження критичного мислення в освіту та життя загалом [Sumner, W. G., 1940]. Одним із найбільш відомих сучасних практиків критичного мислення як педагогічної новачки є засновник Інституту Критичного мислення М. Ліпман. Його концепція навчання критичному мисленню розроблялася як додаток до викладання філософських дисциплін та мала на меті навчити студентів аргументувати свої судження під час вивчення логіки. Проте М. Ліпман мав впевненість у тому, що ця навичка може бути актуалізована в більш ранньому віці, ніж це є загальноприйнятним. Доказом такого наукового передбачення стало впровадження розробленого вченим навчального курсу «Філософія для дітей» для різних вікових категорій. На його переконання, залучення малечі до засвоєння основ абстрактного мислення треба починати якомога раніше [Lipman, Matthew, & Sharp Ann M., 1980].

Вчені філософських, педагогічних, психологічних, соціальних, політичних та інших наукових сфер займаються теоретичними та практичними дослідженнями цього феномену, враховуючи особливості певної галузі науки. Найбільш відомими зарубіжними дослідниками критичного мислення з огляду на психолого-педагогічне спрямування є Дж.А. Браус, Б. Бейер, Д. Вуд, Ч. Темпл, Д. Халперн, Д. Клустер. За визначенням Джуді А. Браус та Девіда Вуда критичне мислення дорівнює розумному рефлексивному мисленню, сфокусованому на пошуку того, чому вірити та як діяти. Це процес пошуку здорового глузду, спрямований на об'єктивність та логічність з огляду на свою точку зору, водночас здатності відмовлятися від власних упереджень та урахування думок оточуючих [Браус Дж.А. & Вуд Д., 1994]. Д. Халперн розглядає критичне мислення як спрямований процес, кінцевою метою якого є отримання бажаного результату. Критичне мислення дозволяє оцінити результати власних розумових процесів, а саме – чи дозволило прийняте нами рішення подолати проблему, і якщо так, то наскільки. До того ж критичне мислення дає оцінку самому розумовому процесу, тобто алгоритму міркування, який призвів до ухвалення рішення, а також передбачає аналіз факторів, які були враховані під час отримання бажаного результату [Халперн Д., 2000].

Д. Клустер розглядає критичне мислення в контексті запам'ятовування, розуміння, творчого інтуїтивного мислення, інтелекту. Вчений наголошує, що перелічені якості є лише передумовами й навіть у своїй сукупності не дорівнюють критичному мисленню. Д. Клустер акцентує увагу на складниках із п'яти пунктів: по-перше, це є мислення самостійне, тобто кожен, незалежно від інших, має формулювати свої ідеї, принципи, та переконання; по-друге, інформація є відправним, а не кінцевим пунктом; по-третє, критичне мислення починається з постановки питання та з'ясування проблем, які мають вирішуватися; по-четверте, критичне мислення прагне до переконливої аргументації; по-п'яте, критичне мислення є мисленням соціальним, а тому будь-яка думка перевіряється та відшліфовується лише тоді, коли нею поділилися з іншими [Клустер Д., 2005].

П. Фасіоне визначає критичне мислення як систему суджень, яка застосовується задля аналізу речей та подій з наступним формулюванням обґрунтованих висновків та дозволяє надавати обґрунтовані оцінки, інтерпретації, а також коректно застосовувати отримані результати у вирішенні проблем та ситуацій [Fasione, Peter A., 1990].

Дослідженнями питання критичного мислення в контексті інноваційного характеру української освіти займаються О. Л Мерзлякова, О. І. Пометун, І. М. Суценко, С. О. Терно, О. В. Тягло та інші.

На думку О. І. Тягло, критичне мислення можна представити як точний алгоритм, послідовність добре узгоджених інтелектуальних дій, майстерне виконання яких дає змогу досягати мети. Алгоритм критичного мислення включає чотири основні фази: аналіз, розуміння, оцінювання, критика. Вчений пропонує свій варіант визначення критичного мислення як сучасного виду логічної діяльності, що ставить за мету систематичне вдосконалення процесу та результатів мислення на основі їх критичного аналізу, розуміння й оцінювання [Тягло О. В., 2008: 22]. Він наголошує, що критичне мислення виявляється сьогодні тією життєздатною перспективою розвитку «науки мислити», яка на початку ХХІ століття відповідає умовам ефективної життєдіяльності людини інформаційного суспільства. Тією мірою, пише дослідник, якою освіта України прагне бути на рівні освіти провідних держав сучасного світу, вона має засвоїти критичне мислення, адаптувати його до специфіки національного менталітету [Тягло О. В., 2002: 31].

С. О Терно дотримується думки, що критичне мислення визначається як усвідомлене, самостійне, рефлексивне, цілеспрямоване, обґрунтоване, контрольоване та самоорганізоване. Важливими складниками науковець вважає схильність до сумнівів, гнучкість, пошук доказів, перевірку обґрунтованості здобутих знань [Терно С. О., 2012].

О. Л. Мерзлякова тлумачить означений феномен як «намагання все аналізувати, оцінювати, не приймати на віру; уміння правильно, об'єктивно оцінювати власні дії, здатність виявляти та визначати власні помилки; піддавати критичному розгляду пропозиції й судження інших людей. Якщо дуже коротко – критичне мислення є виправданим скепсисом у ситуаціях із підвищеним інформаційним ризиком» [Мерзлякова О. Л., 2017: 5].

Поняття «критичне мислення» в сучасних психолого-педагогічних енциклопедичних виданнях України саме в означеній словосполучі не зустрічається. Проте, проаналізувавши окремо поняття «мислення» та «критичний», можна наблизитися до розуміння цілісного терміна «критичне мислення». В «Українському педагогічному словнику» слово «мислення» пояснюється як вища форма відображення дійсності в психіці, ідеальна діяльність, результатом якої є об'єктивна істина [Гончаренко С. У., 1997]. У «Сучасному тлумачному психологічному словнику» знаходимо таке: «Мислення – один з вищих проявів психічного, процес пізнавальної діяльності індивіда, який характеризується узагальненням і опосередкованим відображенням дійсності; це аналіз, синтез, узагальнення умов і вимог розв'язуваної задачі та способів її розв'язання. Мислення як процес нерозривно пов'язаний із діяльністю особистості – з мотивацією, здібностями і т.д.» [Шагар В. Б., 2007: 252]. Психологічний словник пояснює мислення як «...процес опосередкованого й узагальненого пізнання людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках і відношеннях. Мислення – вища форма вияву аналітико-синтетичної діяльності і, якщо воно правильне, відображає об'єктивну дійсність глибше, повніше й точніше, ніж чуттєве її пізнання. Критерієм його істинності є суспільна практика» [Психологічний словник, 1982: 91]. Звернемося до поняття «критика», «критичний», що надасть точне розуміння досліджуваного феномену. У цьому ж словнику знаходимо, що «... критика у перекладі з грецької – це «здатність розрізняти» – принципи і форма діяльності, що відбиває аналітично-оцінювальне ставлення до дійсності з метою переосмислення її щодо певних критеріїв. Наукова критика, як один із її видів, є способом дослідницької перевірки достовірності результатів пізнання. Критика – це метод розкриття і подолання помилок та хиб». [Психологічний словник, 1982: 83]. А. Лякішева, В. Вітюк, І. Кашуб'як, посилаючись на «Великий тлумачний словник сучасної української мови», говорять таке: слово «мислення» в цьому словнику обґрунтовано як «міркування, зіставлення явищ об'єктивної дійсності з відповідними висновками»; слово «критичний» має такі дефініції: 1) який містить критику, тобто ґрунтується на науковій перевірці правдивості, правильності чого-небудь; 2) той, що стосується розгляду й оцінювання когось-небудь або чого-небудь з метою виявлення та усунення вад, хиб; 3) здатний виявляти й оцінювати позитивне та негативне в когось-небудь або чому-небудь [Лякішева А., Вітюк В., Кашуб'як І., 2019]. Тобто тлумачення поняття «критичне» щодо мислення означає здійснення або залучення ретельного судження або обґрунтованої оцінки. Отже, критичне мислення – це пізнавальний процес високого рівня. Він включає кілька навичок, необхідних для оцінки та розуміння конкретних подій та умов, визначення цілей та ефективного планування дій щодо їх досягнення. Більш коротко можна визначити досліджуваний феномен як мислення про мислення, тобто рефлексія самого процесу власного мислення. Взагалі на часі маємо до ста визначень поняття «критичне мислення».

Встановлено, що критичне або рефлексивне мислення починається з відчуття проблеми та продовжується як процес її вирішення, що вимагає застосування обґрунтованого судження, інтелектуальної правдивості та творчого розуміння й, як результат, призводить до певного висновку. Визначені структура та сутність поняття критичне мислення.

Історичний аналіз поняття «критичне мислення» дозволив зробити висновок про спадкоємність його розвитку. Філософи античності, середньовіччя, ренесансу, нового часу та сучасності доповнювали чи заперечували ідеї один одного, використовуючи як інструмент критичне мислення. Вся історія розвитку філософії з її змінами формацій та відповідних їм парадигм доводить те, що фундаментальною рушійною силою по суті було саме критичне мислення, хоча назва поняття була різною.

Доведено значимість розвитку критичного мислення як однієї з необхідних навичок сучасної людини.

Перспективи подальших досліджень передбачають емпіричне вивчення розвитку критичного мислення в юнацькому віці. Планується проаналізувати існуючі на сьогоднішній день методологічні підходи виявлення рівня критичного мислення; з'ясувати основні психологічні умови розвитку критичного мислення в юнацькому віці, дослідити взаємозв'язок психологічних особливостей з розвитком критичного мислення. Простежити, чи змінюється рівень розвитку критичного мислення в ранній та пізній юності; довести вплив психологічних умов на розвиток критичного мислення особистості в юнацькому віці.

Використана література:

1. Браус Дж.А. & Вуд Д. Инвайронментальное образование в школах: Руководство: как разработать эффективную программу. Пер. с англ. Санкт-Петербург: НААЕЕ, 1994. 130 с.
2. Бэкон Ф. Новый Органон. Пер. англ. С.Красильщикова. Москва: РИПОЛ классик, 2019. 364 с.
3. Волинка Г.І. Філософія Стародавнього світу. Читанка з історії філософії. Київ: Довіра, 1992. 179 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.
5. Декарт Р. Правила для руководства ума. Сочинения в двух томах. Том I. Москва: Мысль, 1989. 654 с.
6. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления (Как мы мыслим). Москва: Лабиринт, 1999. 192 с.
7. Кант И. Критика чистого разума. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.

8. Кластер Д. Что такое критическое мышление. Критическое мышление и новые виды грамотности. Москва: ЦГЛ, 2005. 152 с.
9. Королева Л.Д. Диалектический метод Сократа. Москва: Юбилейн. сборник трудов ученых РГАФК, посвящ. 80-летию акад. 1998. т. 5, с. 74-77.
10. «Критическое мышление: отчет об экспертном консенсусе в отношении образовательного оценивания и обучения» (Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Executive Summary) // Dr. Peter A. Facione (Dean of the College of Arts and Sciences, Santa Clara University), перевод Е. Н. Волкова, 1990
11. Лякішева А., Вітюк В., Кашуб'як І. Ретроспективний огляд поняття «Критичне мислення». Зб. наук. праць «Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи». Серія «Педагогічні науки» № 1, 2019. С. 29-37 URL: <https://doi.org/10.32405/2413-4139-2019-1-29-37> (дата звернення: 05.09.2020)
12. Мерзлякова О.Л. Критичне мислення: засоби оцінки й цілеспрямованого розвитку. 2017, URL: https://crithink.org/ukr/guides/Merzl.O.2017_11_ukr.pdf (дата звернення 15.09.2020)
13. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ: Основи, 1994. Том 2. 494 с.; Поппер К. Логика научного исследования. Москва: АТС:Астрель, 2010. 576 с.; Поппер К. Нищета историцизма. Москва: Прогресс, 1993. 193 с.
14. Психологічний словник (1982). за ред. В.І.Войтка. Київ: Вища школа. 218 с.
15. Терно С.О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії. Запоріжжя: Запорізький нац. університет, 2012. 70 с.
16. Тягло О.В. Критичне мислення. Харків: Основа, 2008. 189 с.; Тягло О.В. Критичне мислення – сучасна освітня інновація. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Спец. вип., 2002. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnivs_2002_Spets.vip._7 (дата звернення 15.09.2020)
17. Халперн Д. Психология критического мышления. Сер. «Мастера психологии». Санкт-Петербург: Питер, 2000. 512 с.
18. Шагар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
19. Bloom, Benjamin S. Taxonomy of Educational Objectives (1956). Boston, MA: Allyn & Bacon,. Copyright (c) 1984 by Pearson Education, 1984.
20. Brown, Lesley. (ed.) The New Shorter Oxford English Dictionary, 1993.
21. Glaser, Edward M. An Experiment in the Development of Critical Thinking, Teachers College, Columbia University in English, 1941.
22. Habermas, J. The structural transformation of the public sphere. Cambridge, Mass.: The MIT press, 1991.
23. Lipman, Matthew, & Sharp Ann M. Philosophy in the Classroom. 2nd edition. Philadelphia, PA: Temple University Press, 1980.
24. Sumner, W.G. Folkways: A study of the Sociological importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals: N.Y.: Ginn and Co, 1940.

References:

1. Braus Dzh.A. & Vud D. (1994) Invironmentalnoe obrazovanie v shkolah: Rukovodstvo: kak razrabotat effektivnyuyu programmu. [Environmental Education in Schools: A Guide: How to Design an Effective Program]. Per. s angl. Sankt-Peterburg: NAAEE. 130 s. [in Russian]
2. Bekon F. (2019) Novyyi Organon [New Organonian]. per. angl. S.Krasilschikova. Moskva: RIPOL klassik. 364 s. [in Russian]
3. Volynka H.I. (1992) Filosofii Starodavnoho svitu. Chytanka z istorii filosofii. [Philosophy of Ancient World. Reading book on history of philosophy]. Kyiv: Dovira. 179 s. [in Ukrainian]
4. Honcharenko S.U. (1997) Ukrainskyi pedahohichni slovnyk. [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid, 373 s. [in Ukrainian]
5. Dekart R. (1989) Pravila dlya rukovodstva uma. Sochineniya v dvuh tomah. Tom I. [Rules for guiding mind. Works in two volumes. Vol.I]. Moskva: Myisl. 654 s. [in Russian]
6. Dyui Dzh. (1999) Psihologiya i pedagogika myshleniya (Kak myi myslim). [Psychology and pedagogy of thinking (How we think)]. Moskva: Labirint. 192 s. [in Russian]
7. Kant I. (2000) Krytyka chystoho rozumu. [Critique of pure reason]. Kyiv: Yunivers. 504 s. [in Ukrainian]
8. Kluster D. (2005). Chto takoe kriticheskoe myshlenie. Kriticheskoe myshlenie i novyye vidyi gramotnosti. [What is critical thinking. Critical thinking and new types of literacy]. Moskva: TsGL. 152 s. [in Russian]
9. Koroleva L.D. (1998) Dialekticheskiy metod Sokrata. [Dialectical method of Socrates]. Moskva: Yubileyn. sbornik trudov uchenykh RGAFK, posvyasch. 80-letiyu akad. t. 5. s.74-77 [in Russian]
10. «Критическое мышление: отчет об экспертном консенсусе в отношении образовательного оценивания и обучения» (1990) [Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Translation by E.N. Volkov]. Executive Summary) // Dr. Peter A. Facione (Dean of the College of Arts and Sciences, Santa Clara University), perevod E. N. Volkova [in Russian]
11. Liakisheva A., Vitiuk V., Kashubiak I. (2019) Retrospektyvnyi ohliad poniattia «Krytychne mislennia» zb. nauk. prats «Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy». Serii «Pedahohichni nauky №1. s. 29-37 [A retrospective review of the concept of «Critical Thinking»] URL: <https://doi.org/10.32405/2413-4139-2019-1-29-37> (data zvernennia: 05.09.2020)
12. Merzliakova O.L. (2017) Krytychne myslennia: zasoby otsinky y tsilespryamovanoho rozvytku. [Critical thinking: tools for evaluation and purposeful development] URL: https://crithink.org/ukr/guides/Merzl.O.2017_11_ukr.pdf (data zvernennia: 15.09.2020)
13. Popper K. (1994) Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy. [The Open Society and its Enemies]. Kyiv: Osnovy. Tom 2. 494 s. [in Ukrainian]; Popper K. (2010) Logika nauchnogo issledovaniya. [The Logic of Scientific Discovery]. Moskva: ATS:Astrel. 576 s. [in Russian]; Popper K. (1993) Nischeta istoritsizma. [The Poverty of Historicism]. Moskva: Progress. 193 s. [in Russian]
14. Psykhohichni slovnyk (1982) za red. V.I.Voitka. [Psychological dictionary]. Kyiv: Vyshcha shkola. 218 s. [in Ukrainian]
15. Terno S.O. (2012) Metodyka rozvytku krytychnogo myslennia shkoliariv u protsesi navchannia istorii. [Methods of developing critical thinking of students in the process of teaching history] Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet. 70 s. [in Ukrainian]
16. Tiahlo O.V. (2008) Krytychne myslennia. [Critical thinking]. Kharkiv: Osнова. 189 s. [in Ukrainian]; Tiahlo O.V. (2002) Krytychne myslennia – suchasna osvitiia innovatsiia. [Critical thinking – a modern educational innovation]. Visnyk Kharkivskoho

- natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Spets. Vyp. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2002_Spets.vip._7 (data zvernennia: 15.09.2020)
17. Halpern D. (2000) Psihologiya kriticheskogo myshleniya. [Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking]. Ser. «Mastera psihologii». Sankt-Peterburg: Piter. 512 s. [in Russian]
  18. Shaha V. B. (2007) Suchasnyi tлумachnyi psyhologichnyi slovnyk. [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor. 640 s. [in Ukrainian]
  19. Bloom, Benjamin S. (1984) Taxonomy of Educational Objectives. (1956) Boston, MA: Allyn & Bacon,. Copyright (c) 1984 by Pearson Education.
  20. Brown, Lesley.(ed.) (1993) The New Shorter Oxford English Dictionary.
  21. Glaser, Edward M. (1941) An Experiment in the Development of Critical Thinking, Teachers College, Columbia University in English.
  22. Habermas, J. (1991) The structural transformation of the public sphere. Cambridge, Mass.: The MIT press.
  23. Lipman, Matthew, & Sharp Ann M. (1980) Philosophy in the Classroom. 2nd edition. Philadelphia, PA: Temple University Press.
  24. Sumner, W.G. (1940) Folkways: A study of the Sociological importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morals: N.Y.: Ginn and Co.

Karpenko O. D. Essence of concept of critical thinking and its historiogenesis

The aim of the article is to study the phenomenon of «critical thinking» based on analysis of scientific philosophical and psychological-pedagogical literature, systematization and generalization of theoretical data. The study naturally combines historical, etymological and essential components. Specifics of scientific work need to be based on information from the past. The study of the origin and development of critical thinking in historical aspect is consistent with chronological sequence of stages of development of human civilization from antiquity to modernity. Discoveries and achievements of the most famous scientists of each historical epoch are showed in their connection and interaction, thus proving driving role of development and historical continuity of the essence of studied phenomenon. The first printed uses of the term «critical thinking» are mentioned. Review and analysis of a large number of definitions of foreign and domestic scientists show theoretical and practical relevance of the issue. The concept of each scientist highlights certain aspects of critical thinking, providing an opportunity for its deeper understanding. At the same time, the common ground, the basis on which the diversity of interpretations of the essence of the issue is built, is clearly traced. In the absence of a definition of «critical thinking» as a single term in modern Ukrainian dictionaries, the combined interpretation of the concepts of «thinking» and «critical» allows us to ensure the semantic enrichment of the combination of two words into one integral term. Particular attention is paid to highlighting views of Western and Ukrainian scholars on the development of critical thinking on its application in psychological and pedagogical area. The convincing arguments are provided in favor of the need of developing critical thinking as an integral part of human mental process in modern historical period. It is noted that Ukrainian teachers and psychologists, based on the work of Western colleagues, take into account specifics of Ukrainian society, in regard with social, mental, and psychological aspects. Prospects for identification of level of critical thinking, taking into account psychological conditions of its development, and identifying the impact of psychological characteristics of personality development in adolescent period are presented.

Key words: *thinking, critical thinking, history of the development of critical thinking, essence of the phenomenon of «critical thinking», scientific knowledge, development of critical thinking in adolescence period.*